

Underbart är kort. Det fåordiga latinet

Christina Thomsen Thörnqvist

Latinet är ett indoeuropeiskt språk och räknas tillsammans med bl a oskiska och umbriska till språkgruppen italiska språk. De äldsta texterna på latin är inskrifter från 500-talet f.Kr., då latinet bara var ett av flera små språk på den italiska halvön och modersmålet för några tusen bönder i det område som under antiken kom att kallas Latium och som idag – i utvidgad form – heter Lazio. Med Roms expansion under antiken och kyrkans och universitetens framväxt under medeltiden blev latinet så småningom Västeuropas stora internationella språk – en roll som latinet behöll långt efter att de romanska språken på allvar hade börjat göra sig gällande som skriftspråk. Antalet modersmålstalare idag är 0, men latinets betydelse som bärare av den västerländska kulturen, litteraturen och vetenskapen är svår att överdriva.

I sin novellsamling *Sagor för barn över 18 år* (1964) berättar Tage Danielsson sagan om Den Stora Ordransoneringen. Vår Herre har blivit trött i öronen av människornas oavbrutna och vettlösa pladderande och bestämmer sig – efter hårda förhandlingar med sin fru – för att få bukt med detta olidliga oväsen. Frågan är hur åtgärden skall genomföras. Efter moget övervägande kommer Vår Herre fram till att hundra miljoner ord per person verkar vara en rimlig ordmängd att disponera under ett medellångt liv. Då finns det till och med viss marginal för dösnack, konstaterar han, och det trots att ingen extra tilldelning ges för skottår.

Hur går det då med vår Herres åtstramning? Jo, det står snart klart att den är ett mycket framgångsrikt koncept. Ransoneringen får nämligen de flesta människor att tänka efter lite mer innan de yttrar sig, så att inte ordransonen skall ta slut i förtid. Men det finns några olyckliga undantag. Inte oväntat tar orden först slut för prästen (som begått det ödesdiga misstaget att förvänta sig att Vår Herre skall göra ett undantag för sin trogne tjänare), därefter för tvättmedelsförsäljaren och sedan för politikern. För politikern är utfallet lyckosamt. Han avancerar nämligen till statsminister, när han inte kan häva ur sig dumheter längre. Men den stackars tvättmedelsförsäljaren faller död ner efter att ha yttrat sitt sista tillåtna ord – ett inställsamt ‘Trevligt!’:

Han drack ur och föll på ett intagande sätt död ned. Ty en PR-man kan icke leva utan möjlighet att ideligen säga något trevligt. (1964: 52)

Men inget av detta förtar Vår Herres glädje och stora lättnad över det lugn som Den Stora Ordransoneringen åstadkommer.

Om Vår Herre i Tage Danielssons saga hade ägnat sig åt en statistisk analys av ransoneringens effekter hade han med all säkerhet inte bara kunnat konstatera att olika yrken drabbats olika hårt, utan också att talarnas språk varit avgörande för resultatet. Och om vi nu skall resonera i de banorna finns i det goda skäl att tro att präster, politiker, tvättmedelsförsäljare och andra pratglada yrkeskategorier (där eventuellt också universitetslärare kan tänkas ingå), skulle ha klarat sig betydligt bättre i Vår Herres Stora Ordransonering om de talat latin istället för svenska.

Det är inte alltid lämpligt att generalisera, men om man skall beskriva ett påtagligt karaktärsdrag i ett språks struktur, vilket är målsättningen här, är det motiverat att göra det. Ett av de mest påtagliga dragen i latinets uppbyggnad är en förkärlek för en komprimerad språkstruktur. Även om denna preferens varierar i intensitet mellan olika författare, olika stilnivåer och olika tidsperioder, är det ett drag som latinet behåller – i förhållande till moderna indoeuropeiska språk, men också i flera avseenden i förhållande till den antika grekiskan – från den äldsta latinska litteraturen från 200-talet f.Kr. fram till det latin som fortfarande produceras i våra dagar. De morfologiska och syntaktiska drag som jag kommer att nämna här är inte fenomen som är unika för latinet, men de bidrar gemensamt till att latinet på ett övergripande plan har en struktur som tydligt avviker från till exempel svenskan i detta avseende.

För den som inte är närmare bekant med latinet vill jag inför de exempel som jag kommer att använda mig av i det följande passa på att slå fast att det finns en mycket viktig skillnad mellan latinet och svenskan. Med få undantag åstadkommer i latinet variation i ordföljden enbart variation i emfas. Det är alltså ordens böjning som markerar syntaktisk samhörighet mellan satsens delar och ordföljden påverkar betydelsen mycket lite i jämförelse med andra nu talade språk i den indoeuropeiska språkfamiljen.

Latinet skiljer sig från svenskan bl.a. genom avsaknaden av bestämd och obestämd artikel. Det latinska ordet 'liber' kan därför betyda inte bara 'bok' utan också 'boken' och 'en bok'. Sammanhanget får avgöra – en devis som måste upprepas ofta när man ägnar sig åt att översätta och därmed tolka latinska texter. Om vi jämför med svenskan kan man spontant tycka att detta skulle ställa till problem, men faktum är att det ytterst sällan uppstår tveksamheter. Jag vågar påstå att den faktiska osäkerheten inte blir så mycket större än risken att räkneordet 'en'/'ett' och den obestämda artikeln i svenskan sammanfaller på ett sådant sätt att det ger upphov till missförstånd. Latinet har förstås också ett ord för antalet ett – *unus* – men det är alltså just räkneordet och har i det klassiska latinet ingenting med obestämd artikel att göra.

Det finns ett mycket specifikt sammanhang, där detta fenomen i latinet blir särskilt tydligt i jämförelse med grekiskan som – till skillnad mot latinet – har bestämd artikel. I den antika språkfilosofin är satsen ett centralt begrepp och dess definition är redan hos de grekiska filosoferna flera århundraden före Kristi födelse ett svårt och komplext filosofiskt problem. De antika grekiska (och senare de medeltida latinska) språkfilosoferna intresserar sig också intensivt för olika aspekter av satsen: dess delar (som redan under antiken definieras som subjekt – *subiectum* – och predikat – *praedicatum*), dess modalitet, förhållandet mellan motsatser och också satsens egenskaper utifrån kriterierna kvantitet och kvalitet.

Aristoteles (384–322 f.Kr.) och hans otaliga efterföljare under antiken, medeltiden och renässansen säger att det är skillnad i *kvantitet* mellan 'Alla människor går' och 'Någon människa går'. Satserna har dock samma *kvalitet*, eftersom de båda är jakade. Den negerade motsvarigheten till 'Alla människor går' är förstås 'Ingen människa går' och till 'Någon människa går' är den negerade motsvarigheten 'Någon människa går inte'.

Utöver så kallade universella ('alla'/'ingen') satser och partikulära ('någon'/'någon-inte') satser menar man att det finns satser som är *indefinita* – obestämda. Men det menas satser i vilka man varken anger att handlingen utförs av 'alla', 'ingen' eller att den utförs av

‘någon’/‘någon–inte’. En sådan sats skulle i det här fallet vara ‘Människa går.’ I de grekiska texterna blir här exemplet

pas ánthropos badízei / tis anthrópos badízei
alla/varje människa går **någon** människa går
till
ánthropos badízei – ‘Människa går.’

Eftersom grekiskan har bestämd artikel, kan också den obestämda formen markeras. Men latinet har inte samma möjlighet, eftersom artikel saknas. Exemplet

omnis homo ambulat / quidam homo ambulat
alla/varje människa går **någon** människa går
blir i de latinska källorna
homo ambulat

och en sådan sats kan i latinet lika gärna betyda ‘Människan går’ och då är det inte längre frågan om en indefinit sats.

Men som sagt: Detta är förstås något av ett särfall. Latinet använder sig ibland av sina demonstrativa pronomen för att kompensera för avsaknaden av artikel. Under senantiken får så småningom pronominet *ille* (‘den’, ‘den där’) funktionen av bestämd artikel och *unus* (‘en’/‘ett’), som jag nämnde ovan, börjar ungefär samtidigt att fungera som obestämd artikel.

På tal om pronomen är det ytterligare ett område på vilket svenskan generellt är ett mer ordrikt språk än latinet. Personliga pronomen som ‘jag’, ‘du’, ‘hon’, ‘han’, och ‘vi’ finns i latinet såväl som i svenskan, men latinet nöjer sig med att använda dem när det finns anledning att betona dem eller det föreligger risk för missförstånd. Men när det inte finns något sådant särskilt skäl, anger verbets personändelse subjektets person och numerus. Possessiva pronomen som ‘min’ och ‘din’ underförstås också så långt sammanhanget tillåter det.

Ett mycket viktigt skäl till att latinet ofta kan nöja sig med färre ord än svenskan är det faktum att latinet i jämförelse med svenskan och andra moderna indoeuropeiska språk i betydligt större utsträckning föredrar kasusböjning framför prepositionsuttryck. Här följer några få av otaliga exempel på hur denna tendens yttrar sig i latinet.

Utöver att som i svenskan ange ägande har genitiven i latinet en viktig funktion som objektiv genitiv. Konstruktionen är i grunden densamma som i svenskan, men den objektiva genitivens användningsområde är betydligt större i latinet än i svenskan och den måste därför vid översättning från latin till svenska oftast återges med prepositionsuttryck. Och här får vi återigen upprepa: Sammanhanget får avgöra – i det här fallet om det är frågan om possessiv eller objektiv genitiv, vilket ger helt olika betydelser. Som ett exempel kan

timor Germanorum
fruktan (nom.) germanernas (gen.)

alltså betyda antingen ‘germanernas fruktan’ (som översatt ovan) eller ‘fruktan för germanerna’. I det senare fallet måste svenskan använda prepositionsuttryck.

Ytterligare ett exempel: Precis som i svenskan är i latinet dativens huvuduppgift att vara dativobjektets kasus, men en dativ kan i latinet också vara final och anger då resultatet av eller ändamålet med en handling. I exemplet

Id mihi bono erat 'Det var **till fördel** för mig.'
 det för mig **till fördel** var

är *bono* dativ av det substantiverade adjektivet *bonum* ('gott', 'gynnsamt') och dativen anger här resultatet av handlingen. I exemplet ovan måste svenskan använda prepositionsuttryck både vid översättningen av den finala dativen och vid dativobjektet.

Allra tydligast framgår den här skillnaden mellan svenskan och latinet i latinets användning av det kasus som går under benämningen ablativ. Medan akkusativen i latinet anger riktning anger ablativen befintlighet i tid och rum, men också riktning från. Den sistnämnda funktionen har givit ablativen dess namn; den grammatiska termen är bildad av det latinska verbet 'auferre' som betyder just 'avlägsna'. Men den lokala och temporala funktionen hos ablativen är bara en liten del av dess stora användningsområde. Ablativen kan också – för att bara nämna några exempel – användas för att ange anledning (*ea causa*), sätt (*eo modo*) och medel (*manu*). Svenskan måste använda prepositionsuttryck som i exemplen nedan (alla de latinska orden är böjda i ablativ):

<i>ea</i>	<i>causa</i>	' av denna anledning'
denna	anledning	
<i>eo</i>	<i>modo</i>	' på detta sätt'
detta	sätt	
<i>manu</i>		' med handen'
hand		

Om vi nu lämnar substantivet och går över till verbsystemet, kan vi konstatera att också dess struktur är en bidragande orsak till att latinet är mindre spatiöst än svenskan och här är det flera faktorer som samverkar.

För det första har latinet inte alls samma användning av temporala hjälpverb som svenskan. Medan svenskan bildar perfektum, pluskvamperfektum och futurum med temporala hjälpverb har latinet sammansatta – så kallade syntetiska – tempusformer och anger tempus med hjälp av morfem. Till och med futurum exaktum som i svenskan bildas med två hjälpverb markeras med en enkel verbform i latinet. Och så minns vi dessutom att latinet i normalfallet inte sätter ut personliga pronomen som subjekt:

<i>vocavi</i>	<i>vocaveram</i>	<i>vocabo</i>	<i>vocavero</i>
jag har kallat	jag hade kallat	jag skall kalla	jag skall ha kallat

För det andra använder latinet – till skillnad mot svenskan – inte heller modala hjälpverb. Till sin hjälp har latinet istället konjunktiven, som har en stor och central funktion i den latinska syntaxen och stilistiken. I ett fåtal fall överlappar latinets rika och svenskans numera högst begränsade bruk av konjunktiven varandra. Det gäller framför allt den konjunktiv som uttrycker önskan och som i grammatiken brukar kallas optativ konjunktiv, därför att 'önska' på latin heter 'optare':

Vivat regina! 'Leve drottningen!'

Men eftersom latinets inte använder sig av modala hjälpverb kommer svenskans ‘Må drottningen leva!’ att återges på samma sätt som ovan. ‘Må han leva!’ blir alltså på latin (där ‘han’ inte behöver sättas ut) ett enda ord: ‘Vivat!’

Konjunktivens funktion i latinets är ett stort och ganska komplicerat kapitel i den latinska språkläran och vi har varken utrymme för eller anledning till att behandla latinets modusbruk ingående i detta sammanhang. Men latinets användning av konjunktiven där svenskan använder konditionalis illustrerar vår huvudpoäng här.

Id dixisset, si affuisset.
Det **skulle hon ha** sagt, om **hon hade** varit här.

Också när det gäller verbets aspekt finns det en skillnad mellan latinets och svenskan som gör att latinets ofta måste återges med en mer mångordig omskrivning i svenskan. Latinets och svenskan har det gemensamt att perfektum och pluskvamperfektum anger det grammatiken brukar kalla perfektiv aspekt – avslutad handling. Den latinska imperfekten i latinets uttrycker däremot alltid en oavslutad handling. Denna skillnad är förstås det som givit tempusformerna deras namn; ‘avsluta’ heter på latin *perficere* och något som är fullständigt genomfört och avslutat är *perfectum*, medan dess motsats är *imperfectum*. I latinets räcker det ofta att använda en imperfektform för att ange att den handling som verbet beskriver är ofullständig i den meningen att subjektet har försökt att fullfölja den, som i det här exemplet:

Milites Romani hostes urbem capere prohibebant.
soldater romerska fiender stad att erövra **hindrade**

‘De romerska soldaterna **försökte hindra** fienderna från att erövra staden.’

Latinets förkärlek för en komprimerad syntax kulminerar dock i dess stora förkärlek för satsförkortningar. Ett exempel är användningen av ackusativ med infinitiv – en konstruktion som, precis som den objektiva genitiven som vi såg exempel på ovan, också förekommer i svenskan, men som har en vidare och mer frekvent användning i latinets. I både svenskan och latinets används ackusativ med infinitiv vid förnimmelseverb. Eftersom vi har kvar objektsformer av personliga pronomina i svenskan blir det särskilt tydligt att konstruktionerna är parallella om subjektsackusativen utgörs av ett personligt pronomen:

Video eum venire. ‘Jag ser honom komma.’
jag ser **honom komma**

Både latinets och svenskan kan använda ackusativ med infinitiv vid åsiktsverb eller rättare sagt: Latinets måste använda ackusativ med infinitiv i nedanstående fall, medan svenskan har möjlighet att välja mellan ackusativ med infinitiv och ‘att’-sats. I det efterantika latinets ersätts så småningom ackusativ med infinitiv mer och mer med latinets motsvarighet till svenskans ‘att’-sats, bisatser inledda med konjunktionen ‘quod’ eller motsvarande.

Puto eum amicum esse. ‘Jag anser honom vara min vän.’
jag anser **honom vän vara**

Till detta kan vi lägga att vi i svenskan kan använda ackusativ med infinitiv vid vissa sägeverb, men betydligt fler sägeverb konstrueras med ackusativ med infinitiv i latinets än i svenskan och latinets – till skillnad mot svenskan – kan dessutom använda ackusativ med

infinitiv också vid en rad viljeverb – en parallell till engelskans bruk av ackusativ med infinitiv vid verb som uttrycker vilja eller önskan (jfr meningar som ‘I want you to visit me’). Men som grädde på moset kan latinet använda ackusativ med infinitiv vid känsoverb, där svenskan måste ta till helt andra medel:

<i>Gaudeo</i>	<i>eum</i>	<i>amicum</i>	<i>esse.</i>	‘Jag gläder mig åt att jag
gläder mig	honom	vän	vara	han är min vän. ’

Det predikativa attributet har en central funktion i den latinska syntaxen. Vi använder benämningen (eller eventuellt benämningen ‘fritt predikativ’) om ett substantiv, adjektiv eller particip som står som attribut till ett substantiviskt ord och som samtidigt bestämmer verbhandlingen. En latinsk ackusativ med infinitiv som kan konstrueras helt parallellt i svenskan är följande välkända konstaterande:

‘Nemo saltat	sobrius.’	‘Ingen dansar nykter. ’
ingen	dansar	nykter

Den syntaktiska samhörigheten mellan subjektet och det predikativa attributet är här i latinet markerat genom kongruensen – både subjektet *nemo* och det predikativa attributet *sobrius* står i nominativ. En tydlig skillnad mellan svenskan och latinet är att substantiv som predikativt attribut i regel föregås av ‘som’ i svenskan, medan latinet som förväntat är mer sparsmakat och helt förlitar sig på kongruensen mellan huvudordet och attributet. Eftersom latinet inte heller sätter ut subjektet i satsen så länge det kan underförstås av sammanhanget, får också sammanhanget avgöra om *victor* i det följande exemplet är predikativt attribut eller subjekt. När meningen betraktas som isolerad enhet är alltså flera översättningar möjliga – inte bara är frågan, om substantivet här fungerar som subjekt eller som predikativt attribut; sammanhanget måste också, om det är det förstnämnda vi har att göra med, avgöra om det är frågan om obestämd eller bestämd form.

<i>Victor</i>	<i>revenit.</i>	(1) ‘ Segraren återvände.’
segrare	återvände	(2) ‘Han återvände som segrare. ’
		(3) ‘ En segrare återvände.’

Men återigen: Predikativt attribut förekommer i både svenskan och i latinet, men konstruktionen har ett betydligt större användningsområde i latinet än i svenskan. Det har att göra med att det predikativa attributet i svenskan oftast står som bestämning till subjektet och till nöds kan vara attribut till objektet, medan det predikativa attributet i latinet kan stå som bestämning till ett ord i vilket kasus som helst. Särskilt förtjust är latinet i att använda particip som predikativt attribut och den konstruktionen kallas i den latinska grammatiken för *participium coniunctum*, ‘förenat particip’. Ett exempel:

<i>Mater</i>	<i>puerum</i>	<i>vocat</i>	<i>ludentem.</i>
moder	pojke	kallar	lekande

I den latinska meningen ovan är det uppenbart att det är pojken och inte hans mor som leker – inte bara utifrån det faktum att det brukar förhålla sig så och inte omvänt, utan genom kongruensen mellan ackusativobjektet *puerum* och participet *ludentem*. Vi översätter till svenska:

‘Modern kallar på **den lekande pojken.**’

eller kanske:

‘Modern kallar på pojken, **som leker.**’

Om vi översätter utan någon justering av ovanstående art, får vi meningen

‘Modern kallar pojken **lekande**’

och för därmed participet till subjektet i satsen istället för till objektet, vilket ger en felaktig översättning. Skälet till det är den s.k. subjektsregeln i svenskan, d.v.s. att vi i svenskan underförstår satsförkortningens subjekt såsom varande identiskt med satsens subjekt. Den begränsningen finns inte i latinet, som utan minsta problem låter det predikativa attributets huvudord stå i vilket kasus som helst. I följande exempel rättar sig det predikativa attributet t.ex. efter satsens dativobjekt.

Puer puellae ridenti florem dedit.
pojke (nom.) flicka (dat.) leende (dat.) blomma (ack.) gav

Översättningarna ‘Leende gav pojken flickan en blomma’, ‘Pojken gav flickan leende en blomma’ och ‘Pojken gav flickan en blomma leende’ blir alla missvisande och en omskrivning är nödvändig: ‘Pojken gav den leende flickan en blomma’.

Härtill skall läggas att vi i svenskan i regel uppfattar denna typ av satsförkortning som en ersättning för en temporal eller relativ bisats, medan det i latinet i betydligt större utsträckning än svenskan är möjligt att tolka satsförkortningen som en ersättning för inte bara en temporal eller relativ bisats, utan också för t.ex. en kausal eller koncessiv sådan. Återigen får sammanhanget avgöra.

Latinets paradnummer i det här sammanhanget är den konstruktion vars närmaste motsvarighet i svenskan är den fristående satsförkortningen. Ett klassiskt exempel på fristående satsförkortning i svenskan är följande konstruktion:

‘**Momsen inräknad** kostade resan fem tusen kronor.’

Satsförkortningen är fristående, därför att den innehåller ett eget subjekt, det vill säga dess subjekt är inte identiskt med satsens subjekt. En synonym till ‘fristående’ i grammatiska sammanhang är ‘absolut’ och eftersom motsvarande konstruktion i latinet består av ett substantiviskt ord och ett particip som båda står i det kasus som i den latinska språkläran kallas ablativ och som jag nämnde ovan, benämner den latinska grammatiken konstruktionen ablativus absolutus – fristående ablativ.

Svenskans fristående satsförkortning förekommer bara i mycket begränsad utsträckning och i mer eller mindre stående uttryck. I latinet har den absoluta ablativen inga sådana begränsningar utan tvärtom ett stort användningsområde och måste därför med få undantag återges med någon typ av bisats i svenskan. Vi ser närmare på följande exempel:

Hoc facto milites Romani Germanos vicerunt.
detta gjort soldater romerska germaner besegrade

Likt det predikativa attributet och *participium coniunctum* i latinet kan den absoluta ablativen tolkas som ersättning för ett flertal olika bisatser – möjligheterna till alternativa översättningar avgörs av sammanhanget. I exemplet här utgörs satsförkortningen av ett demonstrativt

pronomen i ablativ singular – *hoc* – och ett perfektparticip bildat av *facere* (‘göra’), som kongruerar med *hoc* och alltså även det står i ablativ singular – *facto*. Satsens grundstruktur utgörs förstås av subjekt (med ett adjektivattribut) – objekt – predikat: *Milites (Romani) Germanos vicerunt* – ‘(De romerska) soldaterna besegrade germanerna.’

Grundöversättningen av ablativus absolutus med perfekt particip är en temporalsats där satsförkortningens verbdel – *facto* – föregår predikatets handling – *vicerunt*. Alltså inleds den temporala satsen i den svenska översättningen med konjunktionen ‘sedan’. Vi översätter satsens grundstruktur med en huvudsats och den absoluta ablativen med en temporal bisats:

‘Sedan detta hade gjorts, besegrade de romerska soldaterna germanerna.’

Men det är alltså på ett syntaktiskt plan fullständigt oproblematiskt att här istället översätta satsförkortningen med t.ex. en kausal bisats (‘eftersom det hade gjorts’) eller en koncessiv bisats (‘trots att det hade gjorts’). Sammanhanget – och enbart sammanhanget – avgör vilka typer av bisatser som den absoluta ablativen kan ersättas med i den svenska översättningen. Ingenting hindrar att den absoluta ablativen har mer än en subjektsdel eller att subjektsdelen utökas med ett eller flera attribut och i det klassiska latinet är det inte helt ovanligt att fyra-fem absoluta ablativer radas på varandra i samma mening.

Detta som några av många exempel på hur latinets morfologiska och syntaktiska struktur skiljer sig från svenskans på ett sådant sätt att vi nästan alltid måste använda fler ord i svenskan än i latinet för att uttrycka samma sak. Med andra ord hade Tage Danielssons ‘PR-man i tvättmedelsbranschen’ med stor sannolikhet fått leva betydligt längre, om han hade talat latin istället för svenska (även om det förmodligen varit mindre praktiskt av andra skäl, men det är en annan historia). För den som är väl förtrogen med latinet är det ovanstående förmodligen inget nytt. Men för den som intresserar sig för språk, men som inte satt sig in i just latinets struktur – det vill säga för denna publikations målgrupp – kan denna lilla presentation förhoppningsvis tjäna som ett litet smakprov på ett språk som har 2500 år på nacken och som trots sina många, många kasus- och tempusformer och erkänt snåriga syntax fortsätter att vara föremål inte bara för undervisning, studier och vetenskaplig forskning utan också för ett stort allmänt intresse världen över än idag.

Litteratur

Danielsson, T. 1964. *Sagor för barn över 18 år*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

Janson, T. 2002. *Latin. Kulturen, historien, språket*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

Jones, P. 1997. *Learn Latin. The Book of The Daily Telegraph QED series*. London:

Duckworth.

Elektronisk resurs:

<http://www.amazon.com/Learn-Latin-Greek-Language/dp/0715627570>